

TIMPUL NOPTII ÎN BANATUL MEDIEVAL

Dragoș Lucian Țigău*

Cuvinte cheie: Banat, Ev Mediu, nocturn, crepuscul

Keywords: Banat, Middle Age, nocturnal, twilight

Istoria nocturnului face parte din seria anchetelor complexe care își propun înțelegerea evoluției unei societăți prin prisma unui obiect special de studiu. În cazul de față, obiectul ales – noaptea – are o multitudine de ipostaze și de semnificații. Astronomii îi acordă întreaga atenție în efortul lor nesfârșit de a cunoaște tainele Universului. Noaptea a fost întotdeauna atât temă cât și cadru pentru toate artele. Pictorul Vincent van Gogh (1853–1890) îi mărturisea fratelui său, Theo, părerea că adeseori “noaptea este mult mai însuflețită și mai bogat colorată decât ziua” (*Souvent il me semble que la nuit est bien plus vivante et riche-ment colorée que le jour*).¹ Liniștea nopții este apreciată de filosofi și preferată de îndrăgostiți... Poetul argentinian Antonio Porchia (1885–1968) a dat, poate, cea mai sugestivă definiție: “Noaptea este o lume luminată de ea însăși” (*La noche es un mundo iluminado por sí mismo*).² În mod firesc, cercetarea istorică nu poate ignora tema nopții. Investigațiile se concentrează pe *nocturnitate*, termen împrumutat din limbajul astronomilor și zoologilor, care aici desemnează sistemul de reprezentări și practici ce construiește și structurează relația oamenilor cu noaptea. Așadar, istoria nocturnului se află la intersecția mai multor “istorii”: socială, militară, politică, a mentalităților etc. Subiectul “nocturnal” se dovedește a fi nu doar complex ci și dificil de abordat. Reticența istoricilor față de această temă este generată de mai mulți factori. În primul rând, mărturiile disponibile sunt foarte disparate și fragmentare. Urmează misiunea deloc facilă a selectării și apoi a combinării coerente a surselor. În sfârșit, există dificultatea, inerentă acestui tip de cercetare, de a grupa practicile nocturne și de a le prezenta într-o

* Școala Superioară Comercială “Nicolae Kretzulescu”, b-dul Hristo Botev, nr. 17, București, e-mail: dragoslucian68@yahoo.com

¹ Vincent van Gogh, *Brieven aan zijn broeder; uitgegeven en toegelicht door zijn schoonzuster*, vol. III (1886–1889), ed. J. van Gogh-Bonger, (Amsterdam, 1914), 163, nr. 533 (scrisoare din Arles, 8 septembrie 1888).

² Antonio Porchia, *Voces* (Buenos Aires: Edición de “Impulso”, 1943), 73.

formă sistematizată. Eforturile nu rămân fără răsplată și, astfel, în ultimele două decenii au apărut sinteze valoroase referitoare la viața nocturnă din Evul mediu, din perioada Renașterii și a primei modernități europene.³ În istoriografia română contribuțiile sunt rare, aici fiind de semnalat cartea cercetătorului Adrian Majuru despre nopțile Bucureștiului interbelic, precum și inițiativa ace-luiași istoric pentru înființarea unui muzeu al nocturnului.⁴

O cercetare similară pentru Banatul medieval și premodern este, în egală măsură, necesară și tentantă. Nocturnul bănățean se înscrie în rândul aspectelor deloc sau puțin cercetate din trecutul acestei regiuni.⁵ Prin faptul că Banatul și-a pierdut de timpuriu o mare parte a fondului documentar, istoricul este nevoit, dar și ambiționat să depisteze și să fructifice toate mărturiile disponibile pentru tema sa de studiu. Reconstituirea istoriei nopții este pe deplin justificată pentru că diurnul și nocturnul sunt de fapt cele două părți, aproximativ egale ca durată, ale existenței unei persoane sau comunități. Cunoașterea lor este însă foarte inegală, perioada nopții fiind cea mai defavorizată.

Amplasarea geografică a Banatului, la jumătatea distanței dintre Ecuator și Polul Nord, determină variații semnificative ale duratei zilelor și nopților (între 9 și 15 ore) pe parcursul anului. La Timișoara (45°45'35" N, 21°13'48" E, altitudine 90 m), Soarele se află deasupra orizontului cel mai mult în lunile iunie (469 h, 32 m, 55 s) și iulie (474 h, 31 m, 41 s) și cel mai puțin în decembrie, la solstițiul de iarnă (271 h, 12 m, 30 s). Aceste diferențe sunt atenuate prin faptul că, pe parcursul unui an, suma orelor cu lumină solară este aproape egală cu cea a orelor întunecate. Teoretic, în metropola bănățeană, Soarele este vizibil 4464 h, 50 m, 14 s, anume 51% din totalul celor 8760 ore ale unui an comun (365 zile). Perioada luminoasă poate fi extinsă cu o parte a crepusculului civil de dimineată și de seară, care la Timișoara variază între 59 m și 1 h, 17 m pe zi.⁶

Perioadele însorite și întunecate ale unei zile calendaristice se succed alternativ, fiind despărțite de intervalele în care intensitatea luminoasă se modifică rapid. Fenomenul de creștere a luminozității înainte de răsăritul Soarelui (auroră sau zori) și apoi de scădere treptată a luminii după apusul astrului (amurg)

³ Tsotscho Bojadschiew, *Die Nacht im Mittelalter* (Würzburg: Königshausen und Neumann, 2003), 476 p.; Daniel Ménager, *La Renaissance et la nuit* (Genève: Librairie Droz S.A., 2005), 270 p.; Roger Ekirch, *At Day's Close: A History of Nighttime* (London: Phoenix, 2006), 447 p.; Alain Cabantous, *Histoire de la nuit (XVIIe-XVIIIe siècles)* (Paris: Fayard, 2009), 388 p.; Craig Koslofsky, *Evening's Empire: A History of the Night in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), XVI + 431 p.

⁴ Adrian Majuru, *București. Diurn și nocturn* (București: Curtea Veche, 2009), 192 p.; A. Majuru "Pentru un muzeu al nocturnului," *Revista Muzeelor* 42, nr. 1 (2006): 86–92.

⁵ O scurtă prezentare a nopții, la Radu Ardelean, "Oamenii din Banat și timpul (sec. XIV–XVII)," *Banatica* 18 (2008): 262.

⁶ Date foarte precise la <https://www.timeanddate.com/sun/romania/timisoara>.

se numește crepuscul. Acest proces are mai multe faze, denumite crepuscul civil, nautic și astronomic. Crepusculul civil începe odată cu apusul Soarelui și durează până când centrul discului solar coboară 6° sub orizont. În această secvență temporală, orizontul este clar, obiectele terestre sunt perceptibile la început fără ajutorul luminii artificiale, apoi din ce în ce mai confuz, iar pe firmament se pot observa cu ochiul liber primele stele. Crepusculul nautic reprezintă timpul necesar Soarelui pentru a cobori la 12° sub orizont. Pe mare, există lumină suficient de bună care să permită separarea liniei orizontului maritim de bolta cerească, însă pe uscat, acest tip de crepuscul este perceput deja ca noapte. Crepusculul astronomic este și mai întunecat, permițând observarea clară a tuturor stelelor. De noapte propriu-zisă se poate vorbi când Soarele a coborât la mai mult de 18° sub orizont și nu mai există nicio urmă de lumină provenită de la acesta. Sfârșitul nopții este marcat de revenirea crepusculului care își consumă cele trei faze în ordine inversată: astronomică, nautică și civilă. Răsăritul Soarelui este considerat începutul unei zi-lumină care va dura până la următorul asfințit al astrului.

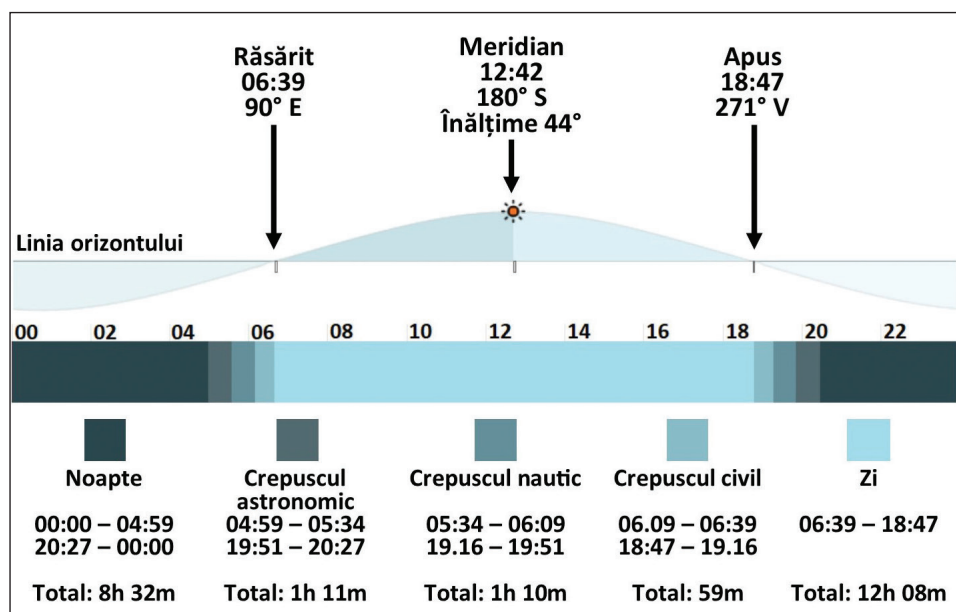

Fig. 1. Traiectoria aparentă a Soarelui și raportul diurn-nocturn la Timișoara în ziua de 20 martie (echinocțiul vernal). Pe stilul vechi, data echinocțiului a regreat de la 15 martie (anul 1000) la 10 martie (1582).

O serie de noțiuni utilizate în astronomia modernă se regăsesc, cu alte denumiri, în sursele veacurilor de demult. De o mare importanță sunt cele

două monumente lexicografice bănățene premoderne, anume *Dictionarium Valachico-Latinum* (elaborat de umanistul Mihai Halici-tatăl la mijlocul secolului al XVII-lea și păstrat într-o variantă ulterioară)⁷ și *Lexicon Marsilianum* (un dicționar trilingv, cu autor(i) anonim(i), realizat la sfârșitul aceluiași veac).⁸ Cuvintele din aceste două lucrări, cu referire la fazele unei zile, se pot completa cu termenii specifici din cronicile și documentele medievale. Distincția cea mai clară este între zi (*szoa* = *dies*, în LM)⁹ și noapte (*nopte* = *nox*, în DVL; *noptye* = *nox*, în LM).¹⁰ Venirea nopții este anticipată de instalarea serii, perioadă în care Soarele se află la câteva grade deasupra orizontului, apoi coboară sub linia acestuia (crepusculul civil). Termenul *seară* și derivatele sale sunt redată sub formele: *asztar*/ *astă-seară* = *hoc sero*; *înserez* = *sero venio*; *înserează* = *advesperascit*; (a) *murgește* = *advesperascit*; *seara* = *vespera* (DVL) și *sara* = *vesper* (LM).¹¹ Perioada nocturnă (în *vreme nopci* = *noctu*, în LM) este dominată de întuneric (*întunecat* = *obtenebrescus*; *întunec* = *tenebrae*, în DVL)¹², atunci când se pot observa cel mai bine diverse fenomene astronomice și meteorologice: fazele și eclipsele lunare¹³, strălucirea stelelor călăuzitoare (*Lucsafer*/ *luceafăr* = *Lucifer*)¹⁴, traiectoria cometelor/ meteoriților¹⁵, depunerea unui strat de rouă când este senin (*roaună* = *ros*; *rouăreadză* = *rorat*) sau fulgerele din timpul furtunilor (*fulser* = *fulgur*, în LM).¹⁶ Revenirea crepusculului civil (*aurora*) marchează finalul nopții și instalarea dimineții (*diminacze* = *mane*, în DVL; *dominaczo* = *matutinum*, în LM)¹⁷, anticipând ridicarea Soarelui deasupra orizontului (*reserit* = *ortus*, *Oriens*, în DVL; *rasaritul sorului* = *Oriens*, în LM).¹⁸

⁷ *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul Dicționar al limbii române*, ed. Gheorghe Chivu (București: Editura Academiei Române, 2008) (în continuare: DVL).

⁸ Carlo Tagliavini, *Il "Lexicon Marsilianum". Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo* (București: Cultura Națională, 1930) (în continuare: LM).

⁹ LM, 200, nr. 476.

¹⁰ DVL, 105, nr. 2912; LM, 231, nr. 1618.

¹¹ DVL, 74, 84, 103, 116, nr. 317, 1144, 1145, 2761, 3894; LM, 250, nr. 2323.

¹² LM, 230, nr. 1592; DVL, 85, nr. 1199, 1200.

¹³ Catalogul eclipselor lunare, alcătuit pentru șase milenii, poate fi consultat la adresa electronică <http://www.eclipsewise.com/lunar/LEcatalog/LEcatalog.html>

¹⁴ DVL, 99, nr. 2421, 2437.

¹⁵ Sándor Pál, trimisul principelui ardelean la Poartă, notează în jurnalul său: "la Panciova am înnoptat. Acolo am zărit un semn pe cer, care se întindea asemeni unei lăncii înspre soare-apune. Cred că lumina s-a văzut cam un sfert de oră" (17/18 mai 1687). Elek Jakab, "Sándor Pál kapithia s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó éve," *Magyar Történelmi Tár* 19 (1874): 167; republicat cu traducere românească de Costin Feneșan, "Un călător transilvănean prin Banatul otoman la 1687," *Morisena* 4, nr. 1 (13) (2019): 5.

¹⁶ DVL, 115, nr. 3804, 3805; LM, 209, nr. 811.

¹⁷ DVL, 81, nr. 891; LM, 227, nr. 1472.

¹⁸ DVL, 115, nr. 3729; LM, 232, nr. 1656.

Perioada luminată împreună cu cea întunecată formează durata unei zile calendaristice și reprezintă ipostazele alternante ale unui permanent “azi”: (*de*) *astes = hodie(rnus)*.¹⁹ Totuși, în cazul anumitor realități naturale și sociale, această împărțire nu este foarte relevantă. Ploaia, ninsoarea sau seceta sunt independente de luminozitatea naturală, iar succesiunea diurn–nocturn nu servește decât la măsurarea duratei acestor fenomene. De exemplu, la 14 august 1551, inginerul italian Sigismondo da Pratovecchio da Pisa a raportat regelui Ferdinand de Habsburg că bastioanele proiectate pentru fortificarea Timișoarei nu se puteau construi *propter continuam pluviam, que totam diem et noctem XIII praesentis nunquam cessavit...*²⁰ Din citatul anterior, dar și din exemplele care vor urma, reiese că ideea de continuitate este exprimată în acte prin formula *zi și noapte* (*die nocteque, tag und nacht, éjjel-nappal*). Unele activități se derulează neconținut, sub presiunea unor necesități: deplasarea curierilor, lucrările genistice, mobilizarea trupelor, serviciile de pază etc. Tot astfel, distincțiile și relațiile sociale rămân neschimbate, atât în timpul zilei cât și în inima nopții. Alternanța diurn–nocturn este aproape irelevantă pentru cei loviți de cecitate și condamnați astfel, ani la rând, să trăiască într-o noapte continuă. Lipsiți de lumina ochilor și de atenția rudelor, ei află îngrijire și sprijin material la vecinii miloși.²¹

Perioada întunecată a zilei era împărțită și măsurată în diverse moduri. În mediul ecleziastic erau utilizate orele canonice care, în principiu, se succedau din trei în trei ore. Cele legate de noapte erau *vespera* sau vecernia (rugăciunea de seară însoțită de tragerea clopotelor) și *matutina* sau matinalul (oficiul lecturilor care inițial se făcea imediat după miezul nopții, apoi, cu timpul, tot mai spre dimineață). Orele canonice erau anunțate prin sunetul clopotelor, având un rol important în desfășurarea vieții cotidiene a societății laice. Sistemul militar a avut propriul mod de măsurare a nopții, foarte asemănător cu cel folosit de romani, anume străjile. Intervalul dintre apusul și răsăritul Soarelui era împărțit în patru străji (două înainte și alte două după miezul nopții), iar această practică figurează în ambele dicționare amintite mai sus (*strashe = vigilia*, în DVL; *strasa/ strasuesk = vigil(o)*, în LM).²² Pentru Timișoara otomană (1660), călătorul Evliya Celebi oferă amănunte prețioase: “în fiecă noapte, când un agă înconjoară cetatea în timp de o oră, ceaușul soldaților agalei strigă: «un

¹⁹ LM, 213, nr. 940, 941.

²⁰ Adrian Magina, “Fortificațiile Lipovei și Timișoarei în preajma cuceririi otomane (1551),” *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XXI (2013): 303, nr. II.

²¹ C. Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II (Cluj-Napoca: Mega, 2017), 89, nr. 21 (1577); C. Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440–1653)* (Timișoara: Facla, 1981), 146–147, nr. 61 (1617).

²² DVL, 122, nr. 4412; LM, 251, nr. 2340, 2341.

paznic de noapte!». Atunci un alt agă înconjoară cetatea cu soldații săi. Iarna, ca și vara, până în zorii zilei, aceasta este o regulă la ei”.²³ În secolul al XVII-lea, măsurarea timpului de noapte se perfecționează prin utilizarea instrumentelor mecanice (*csesornik* = *horologium*, în DVL).²⁴ Evliya Celebi remarcă faptul că la Timișoara una din porți era străjuită de “turnul cu orologiu”, care avea deasupra “un cocoș de fier” pentru indicarea direcției vântului, de unde și numele de *Poarta Cocoșului*. De asemenea, călătorul confirmă faptul că la Orșova “deasupra porții cetății interioare, există un turn cu orologiu, acoperit cu scânduri; bătaia ceasului se aude la o distanță de un fersah”.²⁵

Multe dintre activitățile nocturne sunt condiționate de iluminatul artificial care, în secolele îndepărtate, a fost asigurat doar de dispozitive cu flacără deschisă: sfeșnice cu lumânări, candelă (*lumenare* = *candela*), opaițe (*opaicze* – fără corespondent latin, în DVL)²⁶ și făclii/ torțe (*fackeln*).²⁷

*

Cu tot numărul lor limitat, mărturiile medievale bănățene oferă o perspectivă destul de largă asupra activităților nocturne. În strânsă legătură cu noaptea se află repausul binemeritat de după truda diurnă (*hodina/ hodinyesk* = *quies(co)*, în LM; *tikne/ tihnă* – fără corespondent latin la Halici).²⁸ Seara este momentul servirii cinei (*cină* = *caena*, în DVL; *csina* = *coena*, *supt csina* = *inter coenam*, în LM)²⁹ și al îngrijirii corporale. Amintitul Sándor Pál a notat în jurnalul său că, în seara de 14 mai 1687, a poposit la Lugoj “și turcii de aici ne-au omenit, dar nu ca la Caransebeș. În afară de un miel întreg, nu ne-au mai dat

²³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI/ 2, ed. Mustafa Ali Mehmet (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976), 497–498.

²⁴ DVL, 78, nr. 626.

²⁵ *Călători străini*, VI/ 2, 499 și 695. Un fersah era distanța străbătută cu calul, la pas, într-o oră.

²⁶ DVL, 99, 106, nr. 2433, 3030. Pe cât de numeroase sunt descoperirile de opaițe romane și post-romane, pe atât de rare sunt cele medievale. Două opaițe din secolele XIII–XIV de la Ilidia și Gornea, care “au corpul asemeni unei tăvițe, de o formă ovală, cu pereții scunzi și evazați prevăzute la un capăt cu un cioc scurt” sunt prezentate de Dumitru Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu* (Timișoara: Banatica, 1998), 101–102 (descriere) și 118–119, fig. 25–26 (imagine și schiță). A se vedea și Nicoleta Gumă, Ovidiu Bozu, “Obiecte legate de lumina cultică creștină din colecțiile muzeelor Banatului montan,” *Tibiscum* XI (2003): 17–21.

²⁷ La 9 septembrie 1716, otomanii au folosit făclii (*Fackeln*) într-un atac menit să rupă încercuirea trupelor habsburgice care asediau Timișoara. Franz Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte*, Erster Theil (Wien: Johann Paul Krauss Verlag, 1780), 135.

²⁸ DVL, 125, nr. 4653; LM, 240, nr. 1946, 1947.

²⁹ DVL, 78, nr. 646; LM, 195, 219, nr. 179, 1179.

altceva”. După trei zile, solul princiar ajunge la Panciova și consemnează că s-a scăldat în Timiș, iar “aici, ticăloșii nu ne-au omenit cu nimic”.³⁰

Obscuritatea și tăcerea nopții (*in silencio noctis*) favorizează dormitul/somnul cu sau fără vise (*dormind = dormiens*, în LM; *vis = somnium*, în DVL).³¹ Rugăciunea din amurg, făcută în intimitatea casei sau la biserică (vecernia) este o practică larg răspândită, prin care fiecare se încredințează lui Dumnezeu înainte de a se cufunda în somn – metaforă și anticipare a morții.³² Intervalul întunecat al zilelor tinde să scape memoriei omenești, pentru că el dispare în somn și se estompează în inconștient. Chiar și visele se pierd repede în uitare, iar dacă sunt reținute, descrierile lor sunt pe cât de rare, pe atât de amăgitoare. Întunericul, misterul și straniuul constituie imaginile convenționale ale nopții. Ea este cadrul propice al experiențelor de comunicare cu divinul³³, dar și timpul anomaliei, al anxietății și fricii, când bănuie duhurile rele, iar moartea dă târcoale peste tot. Exemple se pot afla mai ales în texte care nu își propun neapărat transmiterea unor fapte istorice, ci glorificarea unor sfinți și justificarea operei de convertire religioasă. Ele evidențiază efectele miraculoase ale somnului asupra carierei și sănătății, dar totodată, aceleași surse arată că angoasele, bolile și temerile limitează sau alungă cu totul somnul binefăcător. Șirul mărturiilor de acest gen începe cu *Legenda Sancti Gerhardi episcopi (Legenda maior)*, care evocă starea de spirit a nobilului Chanadin, aflat în serviciul regelui maghiar Ștefan I, în noaptea confruntării decisive cu ducele/voievodul bănățean Ahtum (c. 1003–1004). Legenda relatează că după o primă confruntare nedecisă, ambele armate au profitat de lăsarea nopții pentru a se reface. Dar Chanadin nu are somn și invocă prin rugăciuni ajutorul Sfântului Gheorghe, promițând că va ridica o mănăstire în cinstea sa, dacă va ieși victorios în luptă (... *Igitur Chanadinus noctem illam ducens insomniem, orabat ad sanctum Georgium martyrem, ut sibi a Domino coeli auxilium impetraret, votumque vovit, ut si adversarii victor existeret, in loco oracionis quo genua flexerat in terra, in honore eius monasterium aedificaret*). În cele din urmă, Chanadin este biruit de oboseală și adoarme, iar în vis i se arată un leu (*cumque prae nimio labore et fatigacione ipsum sopor invassisset, apparuit ei in somnis forma leonis stans ad pedes eius...*) care l-a îndemnat

³⁰ Jakab, *Sándor Pál*, 166–167; Feneșan, *Un călător*, 4–5.

³¹ DVL, 129, nr. 5008; LM, 201, nr. 509.

³² În mitologiile greacă și romană, somnul (Hypnos/ Somnus) și moartea (Thanatos/ Mors) erau copiii nopții (Nyx/ Nox). În Noul Testament se remarcă faptul că “Isus vorbise despre moartea lui (Lăzăr), dar ei (ucenicii) credeau că vorbește despre odihna căpătată prin somn” (*Evanghelia după Ioan*, 11, 13).

³³ În Vechiul Testament, *Cartea lui Iov*, 33, 14–16, se arată: “Dumnezeu vorbește când într-un fel, când într-altul, dar omul nu ia seama. El vorbește prin vise, prin vedenii de noapte, când oamenii sunt cufundați în somn, când dorm în patul lor. Atunci El le dă înștiințări și le întipărește învățăturile Lui...”

să pornească imediat la luptă pentru a obține victoria hotărâtoare asupra lui Ahtum, fapt care s-a și întâmplat.³⁴ Analiza critică a textului hagiografic devolează mesajul său propagandistic: Chanadin își înfrânge dușmanul creștinat în rit bizantin, după ce el primise botezul latin și pentru că dobândise ajutorul miraculos al Sfântului Gheorghe, prin mesajul transmis în somn de leul imaginar.³⁵ La multe secole depărtare de acest miracol, prin 1626, misionarul iezuit George Buitul, aflat în Caransebeșul natal, exorcizează mai multe persoane de duhurile rele și profită de starea celor deznădăduiți pentru a-i readuce la dreapta credință catolică. El raportează și apreciază drept “celebră convertirea unui nobil pe care au ținut-o minte chiar potrivnicii noștri... Într-o noapte a fost abordat și bântuit de nu știu ce fantome. Foarte înspăimântat nu știa ce să facă, unde să se ducă: în fine a luat hotărârea de a veni la noi...”³⁶ Minuni nocturne se produc și în mediul ortodox. Hagiografia Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș narează unul din miracolele petrecute la mormântul ierarhului, în noaptea de 28/29 iunie 1658, când o fată “rămasă surdă și mută (...) și cu oleacă de smin-teală la cap de pe urma betșugului” a fost adusă la mănăstirea Partoș. “Iar în seara de dinainte de sărbătoarea Sf. Apostoli Petru și Pavel, starețul la Vecernie, a cuminecat-o și toată noaptea fata a rămas în biserică, ingenunchiată la mormântul Sfântului Iosif. Iară înspre ziuă fata a ațipit pe mormânt. Iară când au venit în zori călugării la Utrenie și au trezit-o din somn, ea s-a uitat la ei și a întrebat, mirată, că unde se află? Și atunci i-a răspuns starețul și ea a vorbit cu el, și a văzut că i-a venit graiul și auzul. Și-au adus laudă lui Dumnezeu și sfântului Iosif”.³⁷ Mult mai pământească apare neliniștea amintitului sol princiar Sándor Pál, care consemnează în jurnalul său, pentru noaptea de 12/ 13 mai 1687: “Am dormit lângă râul care desparte hotarul Transilvaniei de cel al Turciei, anume la apa numită Marga. Am dormit doar în vecinătatea acesteia, fără a avea vreun

³⁴ *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, I. D. Suciu, R. Constantinescu, eds. (Timișoara: Ed. Mitropoliei Banatului, 1980), 29 (latin) și 46 (traducere), nr. 4.

³⁵ Analiză foarte competentă la Alexandru Madgearu, “Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei,” *Banatica* 12/II (1993): 6.

³⁶ Livia Magina, Adrian Magina, “Mores et ceremonias ecclesiasticas ignorabant. Religie populară în comunitățile catolice din Banat în secolul al XVII-lea,” *Banatica* 18 (2008): 336.

³⁷ Gheorghe Cotoșman, *Viața Sfântului Iosif cel Nou, mitropolitul Timișorii și a toată Țara Banatului 1650–1656* (Timișoara, 1956), 127–128. Caracterul apocrif al hagiografiei, fără valoare istorică, a fost demonstrat de mai mulți istorici (a se vedea A. Magina, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500–1700)* (Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2011), 16, 25, notele 30 și 71). Totuși, păstorirea mitropolitului Iosif și retragerea sa la mănăstirea Partoș sunt atestate de însemnări făcute începând cu anul 1655 pe un *Trebnic* de secol XVI, păstrat acum la Palatul episcopal din Vârșeț, cf. Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, Serie Nouă, vol. V (*Serbia–Turcia*) (București: Editura Academiei Române; Brăila: Istros, 2014), 117, nr. 811.

chef și pentru scurt timp”. Temerea era pe deplin justificată pentru că toți cei care serveau ca străji erau ei înșiși haiduci de-ai locului!³⁸

Odihna nocturnă poate fi tulburată și de fenomene naturale, precum cutremurele de pământ. Arealul bănățean este caracterizat printr-o seismicitate pronunțată, concretizată în mișcările telurice locale și în ecourile cutremurelor majore din Vrancea. Primul seism atestat în Banat a fost cel din 3 mai 1604. El și-a avut originea în zona vrânceană, iar forța sa a fost resimțită pe cuprinsul întregului principat ardelean: *hoc anno (1604), mense maio, ingens terrae motus pene universam Transsylvaniam; praecipue vero tractum Cibiniensem (...) usque ad Varadinum ac Hunyadiensem comitatum Karansebesum usque insolito more convibravit*.³⁹ Din însemnările sașilor se cunoaște că sinistrul s-a produs aproape de ivirea zorilor și a avut o replică (*Die 3. maii, inter 4. et 5. matutinam ingens terrae motus factus, qui altera vice recurrit*)⁴⁰, ambele mișcări alungând intempestiv și prematur somnul locuitorilor. O spaimă puternică a produs și seismul local petrecut într-o seară de ianuarie din anii 1665 sau 1666. Epicentrul său a fost stabilit în zona Porții de Fier a Transilvaniei, iar intensitatea lui s-a dovedit suficient de mare pentru a produce dislocări de stânci.⁴¹

Imaginea nopții întunecate, liniștite și tăcute este dublată de ipostaza *nopții albe*⁴² în care oamenii circulă, lucrează sau petrec. Călătoriile nocturne se întreprind din motive diverse: pentru a profita de răcoare pe timpul verilor toride, pentru a ajunge la târguri înainte de răsăritul Soarelui sau pentru refugiarea din calea atacatorilor. Călugărul Rogerius mărturisește în cunoscutul său *Cântec de jale* cum a fugit spre Cenad, în primăvara anului 1241, pentru a scăpa de invadatorii mongoli: “am plecat în grabă, de cu noapte spre cetatea Cenad situată deasupra fluviului Mureș și care era departe (...) la opt mile. Și, deoarece am mers toată noaptea (*totam noctem*), cât au putut caii să ne ducă, am ajuns în

³⁸ Jakab, Sándor Pál, 164; Feneșan, *Un călător*, 4–5.

³⁹ Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, vol. VI, ed. Joseph Benkö (Cibinii/ Sibiu: Martin Hochmeister, 1793), 209.

⁴⁰ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transsylvanici*, pars I, ed. Joseph Trausch (Coronae/ Brașov: Johann Gött, 1847), 227.

⁴¹ *Dresdner gelehrte Anzeigen* XI. Stück (1756), col. 178 (ianuarie 1665). Momentul seismului (18 ianuarie 1666, ora 18.00) a fost stabilit, într-un mod discutabil, de inginerul Robert Mallet, “Third Report on the Facts of Earthquake Phaenomena,” în *Report of the twenty-second meeting of the British Association for the Advancement of Science (Belfast, September 1852)* (London: John Murray, 1853), 85.

⁴² Expresia *nuit blanche* este consemnată pentru prima dată la Marie Anne de Vichy-Chamrond, marchiză du Deffand, în scrisorile adresate lui Horace Walpole (30 octombrie 1771) și Voltaire (2 aprilie 1774). A se vedea *Correspondance complète de la Marquise Du Deffand avec ses amis...*, vol. II, ed. M. de Lescure (Paris: Henri Plon, 1865), 194, 398, nr. 401 și 508.

zorii zilei (*in aurora*) la Cenad. Dar acesta fusese cuprins în ziua precedentă și distrus de tătarii care intraseră pe altă parte în Ungaria...”⁴³

Noaptea este un timp bun și pentru pescuit. Activitatea se practică pentru asigurarea traiului cotidian sau, în condiții vitrege, pentru evitarea foametei. Informații consistente oferă codurile de legi și regulamentele otomane de la mijlocul secolului al XVI-lea, care au stabilit condițiile și taxele pentru pescuitul la Dunăre. O dispoziție din anul 1542 a prevăzut ca pescarilor creștini de pe malurile Dunării (zona Vidinului) să le fie confiscate bărcile și peștele prins, dacă nu pescuiau timp de patru zile și patru nopți în folosul vistieriei imperiale și nu erau înscriși în registrul eminului. Un alt exemplu sugestiv se regăsește în cronica *Istoria faptelor lui Djafer Pașa*, compusă de Ali din Timișoara, unde autorul afirmă că în timpul foametei din anii 1688–1689, locuitorii orașului au scos foarte mult pește din râul Bega, timp de trei zile și trei nopți, asigurându-și astfel provizii îmbelșugate.⁴⁴

Obscuritatea favorizează activități temerare, la limita legii. Ne referim aici nu la jafuri sau tâlhării (ce vor fi discutate mai jos), ci la ridicarea unor construcții, altminteri greu de realizat pe timpul zilei, datorită intoleranței semenilor. Astfel, în intervalul august–septembrie 1641, franciscanii din Lipova au obținut permisiunea beilerbeiului de Timișoara pentru edificarea unei biserici (capele), însă au avut de înfruntat ostilitatea localnicilor musulmani. Până la urmă, biserița a fost ridicată, însă lucrul s-a făcut grabnic și pe timp de noapte, pentru a-i pune pe turci în fața faptului împlinit (*suadendo quatenus festinanter, et de nocte etiam aedificem, ut eo citius aedificium ad finem complere possem, et sic postmodum Turcae aedificium infestare non audebunt*).⁴⁵

Din rândul întâmplărilor nocturne nu pot lipsi distracțiile de la reuniuni și petreceri, întâlnirile amozelor, excesele de tot felul. Dicționarul lui Mihai Halici înregistrează evenimente precum: *kolinde* = *ecloga*, *megheleu* = *convivium natale* și *shedzato(a)re* (fără corespondent latinesc).⁴⁶ La rândul său, Evliya Celebi notează despre Cenad că “este un vilaiet foarte bogat; în nopțile de iarnă, locuitorii organizează mari petreceri unii la alții”.⁴⁷ Indiscutabil, mulți se dedau

⁴³ M(agister) Rogerius, *Miserabile Carmen seu Historia super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV. regis per Tartaros facta*, cap. XXXIV, în Johann Georg Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, vol. I/1 (Viena: Johann Paul Krauss, 1746), 314.

⁴⁴ Cristina Feneșan, *Istoria Banatului otoman* (București: Editura Academiei Române, 2016), 207, 273.

⁴⁵ Krista Zach, *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn* (München: Rudolf Trofenik, 1979), 148–149, nr. 24.

⁴⁶ DVL, 94, 100, 117, nr. 2025, 2505, 3926. *Megheleu* are origine maghiară, cu sensul de petrecere aniversară.

⁴⁷ *Călători străini*, VI, 648.

plăcerilor bahice care uneori sunt dublate de certuri și violențe ce se pot termina rău: răniri, chiar trecerea în Marea Noapte... O solicitare din 15 aprilie 1426, pentru obținerea dispensei papale, evocă avatarurile unei petreceri cu multă băutură: preotul din *Zenthgewrgh* s-a amestecat să despartă un grup de bețivani care se luaseră la încăierare, iar unul dintre ei a fost rănit puternic, murind peste noapte din cauza leziunilor, frigului pătrunzător și alcoolului (*supplicatio Thome Gregorii, rectoris ecclesia parochialis S. Georgii de Zentghenigh, presbyter Cenadiensis diocesis, de dispensatio super irregularitas, si quam propterea contraxisset, quod olim percipiens nonnullos ebriatos laicos sese verberare ad eos separari causa appropinquavit et quendam eorum forte vulneravit, qui vulneratus propter intensum frigus et nimiam ebrietatem emissio cruore ea nocte mortuus sit*).⁴⁸

Sentimentele de dragoste sunt abia întrezărite în sursele epocii. Pentru partea otomană a Banatului istoric s-a păstrat dovada extrem de valoroasă a existenței unei poete în Timișoara anului 1650, care devenise cunoscută datorită afecțiunii arătate unui băiat de condiție aleasă și poeziei închinată acestuia: "... A dragostei văpaie-n foc îneacă pieptul meu/ Și fumul negru umple cerul din jarul sufletului meu/ (...) Ieri noapte am stat în fața casei tale și de departe, plângând din greu/ Văzut-am pe rapsozii tăi, ei i se jeluiau lui Dumnezeu".⁴⁹ Din aceeași perioadă provine un *Cântec românesc de dragoste scris*, de fapt traducerea unui cântec maghiar foarte apreciat pe atunci, care a putut fi cunoscut și în Banat. Tălmăcirea românească s-a realizat prin 1660 și este atribuită, cu mare probabilitate, lui Mihai Halici-fiul (autorul variantei cunoscute a pomenitului dicționar româno-latin). Poezia exprimă dragostea puternică a unui tânăr pentru o fată, ardoare care îi produce insomnii sau vise amăgitoare: "... Multe nopți trec fără somn la mine/ Dacă se întâmplă somn atunci și mie/ Pe tine te văd și te pipăi îmi pare mie/ Iar dacă mă scol nu-i nimeni lângă mine..."⁵⁰

Activitățile nocturne derulate de corpul clerical rămân doar bănuite, în condițiile absenței informațiilor concrete, mai ales a statutelor capitulare. Certitudine există doar în privința ofierii slujbelor și lecturilor de seară și de noapte. De asemenea, se poate admite promovarea de către cler a unui model de comportament nocturn cât mai apropiat de moralitate și sacralitate.

*

⁴⁸ Pál Lukcsics, *Diplomata pontificum saecul. XV/ XV. századi pápák oklevelei*, vol. I (1417–1431) (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1931), 182, nr. 877. În prezent, satul timișean *Zenthgewrgh* este dispărut.

⁴⁹ Cr. Feneșan, *Istoria Banatului*, 291.

⁵⁰ Gheorghe Alexici, "Material de limbă din "Codicele de Petrova," *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XIII/1–2 (1912): 279–280.

Criminalitatea nocturnă reprezintă un aspect distinct al temei analizate aici, pentru care există o documentație edificatoare. Pe baza acestor surse se pot distinge tipuri variate de infracțiuni favorizate de întuneric: bătaii și atacuri armate, furturi, incendieri, jafuri, răpiri și violuri. Astfel, noaptea este asociată cu timpul pericolului, când spațiul public rămâne aproape pustiu, când femeile nu trebuie să iasă, iar bărbații umblă înarmați, uneori fiind escortați de slujitori. Noaptea devine, deopotrivă, un motiv și un prilej pentru a ascunde și închide toate lucrurile. Printre cele mai frecvente infracțiuni se află furturile. Complexitatea fenomenului se oglindește în *Lexicon Marsilianum* care face distincția între *fur de soa* = *fur diurnus* și *fur de nopte* = *fur nocturnus*.⁵¹ Furturile vizează aproape orice: bunuri casnice, animale, recolte, podoabe bisericești și chiar șerbi. La 28 mai 1418 s-a raportat fapta cnezului Brath din Ezeriș, care, folosindu-se de întunericul nopții, a furat lui Ștefan Hem un iobag de pe posesia Rafna.⁵² După multe decenii, la 8 noiembrie 1489, trimișii abatelui Martin de Igriș se aflau la curia papală și prezentau pontifului Inocențiu VIII starea deplorabilă a mănăstirii cisterciene Sfânta Maria, lipsită de bunuri și părăsită de călugări. Ei au subliniat spolierea așezământului chiar de către slujitorii lui: *quod Paulus diaconus monachiis et nonnulli eius complices certos libros manutergia et nonnulla alia bona dicti monasterii de illius sacristia noctis tempore furto abstulerunt et aufugerunt*.⁵³ Furturile sunt atestate și în mod indirect. Dicționarul lui Mihai Halici semnalează existența pândarului pentru vie (*pendar* = *custos vinearum*), iar cronica lui Ali din Timișoara evocă pățania nocturnă a unui militar care, prin 1688–1689, în timp ce își păzea fructele din grădină, a fost atacat și mușcat de un lup, deoarece nu și-a putut folosi pușca (blocată subit) pentru a ucide fiara.⁵⁴ În unele cazuri, furturile sunt asociate cu fapte penale mult mai grave. De exemplu, la 12 octombrie 1372, vicecomitele și juzii nobililor din Timiș adevăresc faptul că, pe 2 octombrie, magistrul Abraham din *Saswar* l-a prins pe un iobag din Cerneteaz pe când săvârșea o tâlhărie, iar atunci când a vrut să-l dea în judecată, rudele iobagului au adunat oamenii locului și, în tăcerea nopții de 8/9 octombrie, pe când se lumina de ziuă (*noctis in silencio ad festum videlicet sancti Dyonisii martiris luesscente*) au năvălit asupra locuinței slujbașului la *Saswar*, i-au spart ușile, l-au eliberat pe tâlhar, au mai luat doi cai, o cingătoare, multe arme și veșminte, zisul Abraham scăpând cu fuga.⁵⁵ Având în vedere că între Cerneteaz

⁵¹ LM, 209, nr. 826, 827.

⁵² Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. III (Budapest: Athenaeum, 1882), 287, nr. 197.

⁵³ Koloman Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter* (Münster in Westfalen: Aschendorff, 1927), 284, nr. LX.

⁵⁴ DVL, 108, nr. 3177; Cr. Feneșan, *Istoria Banatului*, 273.

⁵⁵ Fr. Pesty, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, vol. I (1183–1430), ed. Tivadar Ortway (Pozsony: Eder István, 1896), 122, nr. 77.

și Saswar (așezare dispărută și localizată între Ianova și Remetea Mare) era o distanță de maximum 15 km, se poate admite că atacatorii au parcurs traseul în plină noapte, ajungând la casa magistrului în timpul crepusculului civil de dimineață; dacă a fost senin, ajutor și ghid în întuneric le-a fost Luna aproape plină (disc iluminat 80%).⁵⁶ Actele epocii ilustrează multe alte violențe săvârșite în tăcerea nopții, cu armele și din răutate premeditată (*noctis in silencio manibus armatis preconcepta malicia*).⁵⁷

Vecinătatea cu otomanii a sporit nesiguranța nocturnă a bănătenilor. Într-unul din ultimii ani ai secolului XV, profitând de dispariția temutului Pavel Chinezu, turcii din Semendria au ales să-i lovească pe creștinii de peste fluviu chiar în momentul Sărbătorii Pascale. Incidentul a rămas în memoria contemporanilor, fiind remarcat, după mai mult de trei secole, în cronica lui Stoica de Hațeg: “Iacub, begul din Smederevo, trecând noaptea spre Paști încoace pe lângă Tisa, pre creștinii de noapte mergând la biserică i-au tăiat”.⁵⁸ Un alt caz tragic s-a petrecut la începutul anului 1591, gravitatea sa determinându-l pe principele Sigismund Báthori să-l raporteze la Poartă, prin intermediul unui sol: “printre alte lucruri să vestească și moartea unui nobil din țara noastră, a lui Nicolae Fiat, pe care l-au călcat niște tâlhari, niște ucigași din Măidan și Kutreczy și de aiurea, isprăvniceii din satele de sub stăpânirea pașei din Timișoara, martalogii care noaptea în casa sa din satul Buchin, la o jumătate de milă de Caransebeș, l-au ucis în chiar casa sa, i-au chinuit nevasta, i-au luat toată averea, cu toate că pașa a prins pe unii dintre aceia și i-a dat de știre și banului...”⁵⁹

Pe de altă parte, noaptea îi ajută pe țărani să scape din puterea stăpânilor sau din prinsoarea otomanilor, dar totodată întunericul le poate amplifica suferințele detenției. Zile amarnice a trăit iobagul Mihail din Remetea care, la 4

⁵⁶ Fazele Lunii calculate pentru șase milenii se pot consulta pe pagina electronică *Astropixels. Planetary Ephemeris Data* (<http://astropixels.com/ephemeris/phasescat/phasescat.html>).

⁵⁷ Citatul la Pesty, *Krassó*, III, 35, nr. 29 (atac armat, incendiere și tentativă de omor, 27 februarie 1358, posibil pe Lună Plină – c. 95% disc luminos); Pesty, *Oklevelek*, I, 498, nr. 306 (invadarea locuinței, crimă și jaf, 1415); Fr. Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, vol. II (1430–1470), L. Magina, A. Magina, eds. (Cluj-Napoca: Mega, 2014), 162, nr. 128 (jaf armat, 25 iulie 1446, Lună Crai Nou, luminată max. 10%) și 300, nr. 259 (atac armat, martie 1456).

⁵⁸ În raidul petrecut la 30/ 31 martie 1499 sau 18/ 19 aprilie 1500, voievodul Miloš Belmužević a fost rănit, iar fiul său, Vuk, și-a pierdut viața. Evenimentul este descris de benedictinul raguzan Ludovik Crijević Tuberón (1459–1527), *Commentaria temporum suorum* (Liber VI, § XVI), în Schwandtner, *Scriptores*, II (1746), 233–234; Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. D. Mioc (Timișoara: Facla, 1981), 123.

⁵⁹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. III (1585–1592) (București: Cartea Românească, 1931), 240, nr. 158 (instrucțiune princiară din 17 februarie 1591).

martie 1344, a fost capturat pe câmp, depozitat de bunurile sale și ținut legat într-un țarc zi și noapte, timp de o săptămână (*in eundem per noctem et diem in Cypo ligatum tenuissent et punissent...*), până când autoritățile i-au investigat cazul.⁶⁰ Mai norocos apare un iobag plecat pe furiș și stabilit la Seceani (*noctis in silentio ad possessionem Naghsechen salivisset...*), pe care autoritățile comitatului Arad nu-l pot recupera din cauza opoziției fruntașilor din acel sat (19 februarie 1437).⁶¹ Un exemplu aparte provine din august 1595, când cetatea Lipova era asediată de trupele banului George Borbely. Atunci, otomanii au adus 300 de țărani pentru a repara și consolida fortificațiile bătute de artileria bănățeană, promițându-le eliberarea din șerbie. Cu toate acestea, țăranii au evadat la adăpostul întinericului și s-au alăturat oștirii creștine, oferind informații despre segmentele vulnerabile ale zidurilor⁶², fapt ce a ușurat cucerirea cetății. După ce au reluat fortificația (1616), otomanii s-au arătat mai precauți și au amenajat aici o temniță grozavă, remarcată de Evlyia Celebi câteva decenii mai târziu: “înlauntrul ei (al cetății Lipova – n.n.) se află o închisoare care amintește de adâncimea iadului și în fiecare noapte sunt aduși și închiși aici prizonierii din cetate, iar dimineața sunt scoși și puși la treabă”.⁶³

*

De *nopti albe* au parte oștenii și toți cei care sunt implicați în evenimente militare. Dintotdeauna armata s-a evidențiat prin organizarea propriului sistem de pază continuă, pentru a preveni atacurile dușmane, infiltrările spionilor și revoltele. Străjile sunt consemnate pe tot parcursul istoriei medievale și premoderne a Banatului, începând din momentul confruntării dintre armatele lui Ahtum și Chanadin, aproape de hotarul Anului O Mie (*exploratores autem utriusque partis vigilantes hinc et inde discurrerant*)⁶⁴ și până la asediul Timișoarei de către imperiali, în toamna lui 1716. În aceste șapte secole, Banatul a fost aproape mereu o regiune de graniță, care și-a creat treptat un sistem de fortificații și puncte

⁶⁰ Pesty, *Krassó*, III, 15, nr. 16 (știre din 11 martie 1344).

⁶¹ Pesty, *Diplome*, II, 71, nr. 47.

⁶² Sándor Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II/2 (Arad, 1895), 20. După informațiile inedite și pertinente oferite recent de istoricul Liviu Câmpeanu, asediul Lipovei a durat între 20 și 25 august 1595, pe stilul vechi (L. Câmpeanu, “„Domnul fie lăudat [...], turcii au predat cetatea”. Cucerirea Lipovei otomane de către transilvăneni, în 25 august 1595,” *Historia Urbana* 26 (2018): 97–111). Evadarea țăranilor a fost favorizată și de faptul că Luna era în descreștere accentuată, pe 21/31 august fiind luminată doar 20%, iar pe 24 august/3 septembrie devenind invizibilă, cf. <http://astropixels.com/ephemeris/phasescat/phases1501.html>.

⁶³ *Călători străini*, VI, 507.

⁶⁴ Suciu, Constantinescu, *Documente*, 29 (latin) și 46 (traducere), nr. 4.

de observație.⁶⁵ Îndeplinirea misiunilor de pază este menționată de timpuriu. În septembrie 1369, cnezii bănățeni mărturiseau banului de Severin că din momentul în care “regele a pornit din nou războiul împotriva necredincioșilor săi din Țara Românească (...) noi am ținut mereu cel puțin două sute de oameni, în munți, ziua și noaptea (*die ac nocte*), până la venirea iernii”.⁶⁶ Prezența Imperiului otoman pe linia Dunării, apoi extinderea stăpânirii turcești în partea de câmpie a Banatului, i-a mobilizat pe localnici să supravegheze permanent hotarul. Ei au fost încurajați și răsplătiți sistematic, personal sau în colectiv, de către regalitatea maghiară, apoi de principii transilvăneni. La 12 februarie 1471, regele Mathia Corvin recunoștea meritele militare ale lui Ștefan de Mâtnic care s-a distins prin veghe atentă și grijă neobosită în mai multe expediții purtate împotriva otomanilor (*in nonnullis exercituum contra sevissimos Thurcos crucis christi persecutores motorum expeditionibus, pervigili cura et sollicitudine indefessa...*).⁶⁷ Spre sfârșitul perioadei analizate aici, principele George Rákóczi I a întărit scutirea nobililor bănățeni de a fi convocați la campaniile generale ale țării, deoarece erau “tulburați și vătămați adeseori de acei vecini neliniștiți (otomanii – n.n.), fiind hărțuiți de atacurile date de aceia în mod obișnuit și siliți în unele clipe din curgerea vremurilor să facă schimburi de veghe și străji neîntrerupte (*continuis vigiliis, excubiis*), cât se poate de trebuincioase atât pentru binele lor personal cât mai ales pentru binele public al patriei...” (20 noiembrie 1643).⁶⁸

Măsurile de pază vizează inclusiv asigurarea siguranței orașelor. Printre atribuțiile autorităților urbane se numără închiderea porților și grija cheilor pe timp de noapte. Cheile simbolizează autoritatea celor care le dețin efectiv. Un exemplu sugestiv se regăsește în rezoluția adoptată la Deva, pe 13 septembrie 1603, prin care generalul George Basta a impus orașelor din Principatul ardelean să accepte stăpânirea Habsburgilor. În caz de nesupunere, privilegiile urbane erau suprimate, o măsură concretă fiind preluarea cheilor orașului de către căpitani imperiali, pe timpul nopții (*Civitates, quae se infideles exhibuerunt posthac nullam habebunt potestatem iudices et senatores, sine consensu gubernatoris eligendi. Ita neque claves reservare per noctem civitatum portarum, sed ad manus capitanei, uti unicuique civitati quidam certus nominabitur, consignabunt*).⁶⁹

⁶⁵ Dumitru Țeicu, *Cetăți medievale din Banat. Medieval Fortifications in Banat* (Timișoara: Cosmopolitan-Art, 2009), 158 p.

⁶⁶ *Documenta Romaniae Historica*, seria D: *Relații între Țările Române*, vol. I (1222–1456), Șt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain, eds. (București: Editura Academiei R.S.R., 1977), 96–97, nr. 55.

⁶⁷ Pesty, Krassó, III, 426, nr. 324.

⁶⁸ C. Feneșan, *Diplome de înnoobilare și blazon din Banat. Secolele XVI–XVII* (Timișoara: Editura de Vest, 2007), 252, nr. XI.

⁶⁹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek/ Monumenta Comitalia Regni Transsylvaniae*, vol. V

Pentru partea otomană a Banatului, un registru cu veniturile funcționarilor și oștenilor cetății Timișoara din anul Hegirei 1034 (octombrie 1624–septembrie 1625) confirmă existența a 17 paznici de noapte (*pasban*) în oraș.⁷⁰ Mai târziu, Evliya Celebi descrie detaliile rondurilor de noapte timișorene, fără a omite să precizeze că în cetățile Timișoara și Lugoj “porțile se închid în fiecare noapte, iar podurile sunt și ele trase...”⁷¹ Paza este organizată și pentru descurajarea acțiunilor banditești. Astfel, la 30 octombrie 1606, căpitanul creștin al Lipovei îl asigură pe beilerbeiul Timișoarei că “din cauza tâlharilor am trimis și așezat străji formate din oșteni în castelele părăsite, pentru a sta acolo de veghe”⁷²

Noaptea s-a dovedit prielnică pentru multe operațiuni militare derulate pe cuprinsul Banatului. Rapiditatea și temeritatea atacurilor nocturne pot contribui la victoria celor care le-au inițiat. În acest mod a procedat Chanadin pentru a câștiga războiul cu ducele Ahtum. *Legenda Sancti Gerhardi episcopi* relatează că trupele maghiare au avut o primă confruntare cu oștile lui Ahtum, apoi s-au regrupat pe dealul Oroszlámos, unde Chanadin și-a stabilit tabăra de noapte (*Chanadinus autem eadem nocte castra metatus est ad quendam montem, quem postea Orozlanus nuncupavit*). Inițiativa atacului nocturn, urmare a visului providențial, i-a adus lui Chanadinus o victorie însemnată (*eadem nocte mox exercitus Ahtum qui jacebat in campo, alter ad alterum irruerunt qui terga vertens iniit fugam, Ahtum vero interfectus est in loco prelii ab exercitu Chanadini...*). Adevăratul beneficiar al acestei biruințe a fost regele maghiar Ștefan I cel Sfânt care a scăpat de un rival puternic și a putut prelua controlul asupra cursului inferior al Mureșului, unde se desfășura un trafic intens cu sare (1003–1004).⁷³

Prezența otomanilor în sectorul bănățean al Dunării a generat numeroase confruntări între armatele creștine și cele islamice, timp de patru secole (1390–1791). Folosirea tacticii atacului nocturn este consemnată chiar în primii ani de războaie cu turcii. Două diplome regale, din 13 august 1396 și 1401, evocă pătrunderea în Banat a detașamentelor otomane de pradă, atacarea lor surprinzătoare și cu un curaj leonin, pe timpul nopții, de către oștenii comitelui de Timiș, apoi înfrângerea categorică a intrușilor care, în fuga retragerii lor, abandonează numeroase steaguri/ tuiuri (*tunc prefatus dominus Nicolaus filius*

(1601–1607), ed. Sándor Szilágyi (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár- és Kiadóintézete, 1879), 236, nr. 48a.

⁷⁰ Ioan Hațegan, *Timișoara în Evul Mediu* (Timișoara: Banatul, 2008), 148.

⁷¹ *Călători străini*, VI, 497–498 și 533.

⁷² Feneșan, *Diplomatarium*, II, 316, nr. 115.

⁷³ Suciu, Constantinescu, *Documente*, 29 (latin) și 46 (traducere), nr. 4; Madgearu, “Contribuții,” 9; Remus Mihai Feraru, “Legenda Sancti Gerhardi episcopi și Deliberatio supra hymnum trium puerorum: două izvoare fundamentale pentru istoria Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea,” în Claudiu Mesaroș, coord., *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic* (Szeged: JATE Press, 2013), 144–145.

*Stephani de Marchal comes noster Temesyensis leonina audacia suffultus vna cum suis asseclis et ceteris nostris fidelibus noctis in silencio post eos properans et cum eisdem sevisimis paganis bellica certamina ibidem facie ad faciem vti tiro fortis et atleta dei viriliter dimicavit et in area ipsius certaminis contra eosdem celico opitulamine suffultus victoriam optinens in ore sui gladii nonnullis ex eisdem paganis interemptis, et aliis in fugam conversis et banderiis seu vexillis eorum ablatis illa nostre transmisit maiestati...).*⁷⁴ Isprava s-a repetat după aproape două decenii, când vicecomitele timișean Petru de Derechke așteaptă miezul nopții (*tertia vigilia*) pentru a se năpusti asupra dușmanului adormit. Trupele creștine au folosit cuvintele *Dumnezeu și Sf. Mihail* atât ca strigăt de luptă, cât și ca parolă de recunoaștere în întuneric.⁷⁵ Două secole mai târziu (1604), tentativa lui Gabriel Bethlen, sprijinit de Bekteș Pașa – beilerbeul Timișoarei, de a înlătura stăpânirea habsburgică din Transilvania, a fost zădărnicită de acțiunile curajoase ale comandanților imperiali Henri Duval Dampierre și Ludovic Rákóczi. Ei au ales o noapte întunecoasă (*obscura nocte*)⁷⁶ pentru a lovi tabăra otomană (*et eos nocturna ideoque nec opinata irruptione et pugna adoriri decreverunt*). Creștinii s-au apropiat de adversari încă de la lăsarea întunericului (*prima vigilia*) și au dat un atac suficient de puternic pentru a crea haos în rândul turcilor buimaci, unii dintre ei, inclusiv căpeteniile lor, scăpând cu fuga (*Bectes & Bethlenius seminudi & semisomnes transnatato flumine Temeso, profugiant*).⁷⁷

Asediile fac parte din categoria celor mai complexe operațiuni militare, desfășurate atât ziua cât și noaptea, iar întunericul poate fi folosit avantajos deopotrivă de cei din interiorul sau din afara zidurilor. De regulă, asediile încep prin pregătirile genistice ale atacatorilor (construirea de adăposturi și metereze, amplasarea artileriei, săparea unor șanțuri și tranșee etc.). În acest

⁷⁴ Pesty, *Oklevelek*, I, 264, nr. 154 (1396) și 316, nr. 188 (1401, de unde este preluat citatul). În ambele acte poate fi remarcată expresia *atleta dei*, folosită ulterior de papalitate pentru a-i caracteriza pe Skanderbeg și Ștefan cel Mare.

⁷⁵ Antonius Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia* (Basileae/ Basel: Oporin, 1568), 425; I. Hațegan, *Filippo Scolari. Un condotier italian pe meleaguri dunărene* (Timișoara: Mirton, 1997), 80.

⁷⁶ Detaliul este prețios pentru datarea precisă a evenimentului. Cu siguranță, atacul s-a dat în săptămâna 19–26 septembrie 1604 (s.n.), când astrul nopții a fost luminat maximum 20%, trecând prin faza discului invizibil între 22 și 24 septembrie, cf. <http://astropixels.com/ephemeris/phasescat/phases1601.html>.

⁷⁷ Nicolaus Isthvanfius Pannonius, *Historiarum de rebus Vngaricis libri XXXIV* (Coloniae Agrippinae/ Köln: Antonius Hieratus, 1622), 809. Informațiile sale sunt confirmate de un raport italian redactat la Praga, pe 4 octombrie 1604: *in insidie di notte in sito molto vantaggioso, vicino al fiume Temis, et ne taglio molti a pezzi, molti se ne affogorno col terror della notte, volendo passar il fiume, et agl'Imperiali resto grossa preda di cavalli et di bagaglie che furono abbandonate da turchi...* (Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VIII (1376–1650) (București, 1894), 284, nr. 408).

mod au procedat Mehmed Pașa, beilerbeiu Rumeliei, pentru cucerirea cetății Becicherek, în septembrie 1551 (“în noaptea aceea, el a vegheat ca o stea în mijlocul spahiilor numeroși și a pus să se construiască, fără teamă, meterezurile lor; de asemenea, au așezat și tunuri, acolo unde era nevoie”)⁷⁸, apoi principele ardelean Sigismund Báthori în vederea ocupării Timișoarei, la 10/11 iunie 1596 (*la notte seguente l’Altezza sua fece fare le trincee et piantò in tre posti venti pezzi d’artiglieria, dodici di cinquanta lire di tiro, et il resto di trenta, et a gli undeci* (11 iunie – n.n.) *imboccò tutta l’artiglieria di dentro, attese poi a battere la Città fino alli sedeci* (16 iunie – n.n.) ...).⁷⁹ În cele mai multe situații, păstrarea unei fortificații a depins de capacitatea și de hotărârea asediaților de a rezista. Această forță a fost aproape nulă la apărătorii cetăților Becicherek (septembrie 1551) și Cenad (august–septembrie 1598)⁸⁰, dar foarte puternică cu ocazia asediilor Timișoarei din octombrie 1551, iunie–iulie 1552 și septembrie–octombrie 1716. Printre măsurile luate de cei aflați în strânsoare s-au aflat repararea zidurilor avariate de artileria inamică, trimiterea unor solii tainice în vederea obținerii de ajutoare, coordonarea acțiunilor cu cele ale aliaților din exterior pentru hărțuirea permanentă a asediatorilor, contraatacuri cu scopul de a rupe încercuirea etc.

Refacerea pe timp de noapte a porțiunilor de zid distruse este menționată în contextul primului asediu otoman al Timișoarei, din toamna anului 1551: *Den 22 vnnnd 23 tag Octobris ist man nur obgemeltem Pau abgelegen vnd tag vnd nacht gearbait*.⁸¹ Tot astfel, procedează asediații Lipovei în nopțile din mai 1596.⁸² Pe de altă parte, sursele confirmă faptul că au existat încercări de a-i despresura pe cei asediați sau, măcar, de a micșora presiunea la care erau supuși din afara zidurilor. Două cronici otomane narează despre încercarea zadarnică a forțelor creștine de a slăbi încercuirea otomană, în vara lui 1552: “chiar

⁷⁸ Mustafa Gelalzade, *Tabakat al-memalik ve daradjat al-mesalik* (Păturile sociale și slujbele în Imperiul Otoman), în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I (sec. XV – mijlocul sec. XVI), Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, eds. (București: Editura Academiei R.S.R., 1966), 280.

⁷⁹ Hurmuzaki, *Documente*, III/2 (1576–1600) (1888), 506, nr. 542. Noaptea de 10/11 iunie 1596, pe stil nou, a avut Lună Plină (99–100% iluminare).

⁸⁰ Gelalzade, *Tabakat*, 280: “atunci, dizdarul cetății Becicherek, zicând că «trebuie să dăm iarăși trecătoarea în mâinile acelor gazii», și-a arătat dorința sa de a se păzi și, cerând iertare comandantului oștirii (lui Mehmed Pașa – n.n.), a predat cheile fortăreței”; Solakzade Mehmed Hemdemi, *Tarih* (Cronică), în *Cronici turcești*, II (sec. XVII – începutul sec. XVIII), ed. Mihail Guboglu (București: Editura Academiei R.S.R., 1974), 160: “... dușmanii din sus numitul Cenad, când au văzut cât sunt de înconjurați de o astfel de oaste nenumărată, în noaptea aceea, ieșind din cetate, s-au grăbit să fugă și împrăștiindu-se ... au lăsat cetatea goală. Oastea islamică, în special ceata tătarilor, urmărindu-i și vânzându-i de prin munți și păduri, i-a făcut prizonieri”.

⁸¹ *Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*, vol. II (1538–1553), ed. Mihály Hatvani (Pest, 1858), 284 (colecția Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria, II).

⁸² Márki, *Aradvármegye*, II/2, 26.

în timpul când Timișoara își dădea duhul, Turhan-bei și-a câștigat un mare renume printr-o izbândă și anume, pe când mergea liniștit cu acângiile săi de la Delvino ca să se unească cu ordia de la Timișoara, s-a întâlnit cu o ceată de 1000 de călăreți dușmani. Această ceată venise să dea atacuri peste noapte și s-a ascuns la Timișoara într-o vale. La vederea ei, Turhan-bei, rânduindu-și acângiile, înconjură din toate părțile această ceată de dușmani și dând un atac strașnic, îi zdrobi, luând de la ei mulți cai, șei, arme, echipament, muniții ș.a.”⁸³ Situația s-a repetat după 164 de ani, de această dată în defavoarea otomanilor asediați și în folosul trupelor imperiale: “În noaptea de 23 pe 24 (septembrie 1716 – n.n.) inamicul încercă să aducă în cetate 12000 de oșteni (...) și alte provizii care lipseau garnizoanei (...) Cei asediați urmau să sprijine acțiunea printr-o ieșire”.⁸⁴ Planul era temerar, însă greșelile de coordonare între cele două acțiuni au compromis operațiunea.

Contraatacurile asediaților reprezintă acte de mare îndrăzneală, iar reușita lor rezultă din evaluarea corectă a situației militare și din adoptarea unor tactici ingenioase. Toate acestea s-au materializat la Lipova, în mai 1596, când se înregistrează singurul caz în care asediații reușesc cu forțe proprii să-i alunge pe atacatori. La 5 mai, trupele turco-tătare încercuiesc Lipova și încep un asediu care părea să fie de durată. În noaptea de 10/11 mai, garnizoana cetății, comandată de căpitanul George Borbely, plănuiește o lovitură de forță: un atac impetuos în afara zidurilor precedat de o canonadă intensă. Strategia s-a pus în aplicare către sfârșitul nopții, având un succes deplin: *la notte seguente gli assediati deliberarono di farne una gagliarda sortita con la maggior parte di loro et havendo distributo tutte l'artiglierie con buon ordine contra il campo, et caricatele con catene con fero et con scaglia, la mattina verso l'aurora le spararono tutte contra gl'inimici...*⁸⁵

În cadrul operațiunilor militare, un loc important îl au activitățile de distrugere a unor construcții sau lucrări strategice. Multe se realizează la adăpostul

⁸³ Gelalzade, *Tabakat*; Abdul-Aziz efendi, *Suleimanname* (Epopoea lui Soliman Magnificul), ambele în *Cronici turcești*, I, 276 și 539. Foarte probabil, creștinii au profitat de reducerea strălucirii (17–18 iulie) și chiar de dispariția discului lunar (19–22 iulie), fenomene petrecute cu câteva zile înaintea capitulării Timișoarei, pe 26 iulie 1552.

⁸⁴ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, ed. II (revăzută) de C. Feneșan (Timișoara: Editura de Vest, 2006), 110.

⁸⁵ Raport din 28 mai 1596, confirmat și completat de altă sursă contemporană: *La notte seguente i nostri fecero una nuova sortita con tanta bravura, che ammazzarono più d'altrettanti de nemici, quanti havevano uccisi nell'assalto, et guadagnarono sei stendardi, et fecero molti prigionieri (...) per la qual cosa i Tuchi disperati la mattina seguente levarono il campo con grandissimo disordine, lasciando buona parte dell'artiglierie et quasi tutte le bagaglie...* (Hurmuzaki, *Documente*, III/2, 197, 508, nr. 217 și 543). Nu trebuie ignorat faptul că noaptea de 9/10 mai 1596, pe stil nou, a avut Lună Plină (95% iluminare).

întunericului, din rațiuni de securitate. Un cronicar osman consemnează, pentru anul 1692, că “pe drumul ce duce la Belgrad, în apropierea Timișoarei, se află un pod pentru oaste, construit pe apa Timișului. Ghiaurii călăreți, venind într-o noapte pe neașteptate, l-au distrus dându-i foc. Neputându-se cunoaște motivul acestui fapt, a doua zi ei s-au repezit sub zidurile cetății. Ieșind cu oastea din cetate (turcii –n.n.), duc mereu lupta pe șes”.⁸⁶ La un sfert de secol după această întâmplare, a venit rândul otomanilor să apeleze la soluția incendierii lucrărilor genistice ale imperialilor: “la 9 (septembrie 1716 – n.n.) asediații făcură prima ieșire (...) un detașament al garnizoanei îi atacă pe lucrători cu săbiile, având torțe aprinse, pentru a da foc fascinelor și uneltelor. Turcilor nu le reuși însă nimic, ei fiind goșiți înapoi în cetate”.⁸⁷

Întunericul este ideal pentru activitatea iscoadelor și pentru trimiterea unor solii tainice. *Legenda Sancti Gerhardi episcopi* este primul izvor care atestă folosirea spionilor de către ambii combatanți, Ahtum și Chanadin (*exploratores autem utriusque partis vigilantes hinc et inde discurrebant*).⁸⁸ Peste secole, în 1551, pe timpul asediului de toamnă organizat de otomani asupra Timișoarei, comandantul Ștefan Losonczy îl trimite pe nobilul caransebeșean Nicolae Bucosnița, aflat în garnizoana împresurată, cu o scrisoare de ajutor la generalul Gianbattista Castaldo și la guvernatorul George Utješinović Martinușević/Martinuzzi (*In diser Nacht (18/ 19 octombrie – n.n.) ist ein Edelman Bokhofsintza Niclass von Kavasckabis genannt durch den Herrn Loschantzgy vnd Herrn Meigro de Campo zum Herrn Gennerall Johan Baptista Castaldo vnnnd fratrj Georgen die Belegerung Thamanschwar zuuerkhunden vnnnd aller Hanndtlung Bericht zu thuen jn Sibenwirgen abgefertigt worden*).⁸⁹ Tot pe timpul nopții, spionii caransebeșenilor urmăresc concentrarea continuă a trupelor islamice la Dunăre și construirea de către turci a mai multor poduri peste râul Caraș (iunie 1552). Aceste informații au fost transmise căpitanului Ștefan Losonczy, la Timișoara, pentru a-l avertiza asupra iminentei invazii otomane (*cetera vero copia ipsarum Thurkarum die nocteque vltia venient sine intermissione, quem vltra-veniencium ad huc feria secunda post festum Trinitatis inceperunt ac iam idem Thurczy pontes preparant super fluvium Krasso*).⁹⁰ Chiar și pe timp de pace, transmiterea infor-

⁸⁶ Silahdar Findiklilî Mehmed, *Tarih* (Cronică), în *Cronici turcești*, II, 405.

⁸⁷ Grisellini, Încercare, 109.

⁸⁸ Suci, Constantinescu, *Documente*, 29 (latin) și 46 (traducere), nr. 4.

⁸⁹ Hatvani, *Magyar történelmi okmánytár*, 282. Asediații au trimis încă o solie în noaptea de 20/21 octombrie: *Dise Nacht ist Grauckhiza Lassla, des Munichs Diener zu Herrn General vnnnd Herrn fratrj Georgen mit alen Bericht der Belegerung vmb die Endtsetzung abgefertigt worden* (Ibid., 283).

⁹⁰ C. Feneșan, “Banatul Caransebeșului și Lugojului între Habsburgi și Poartă în anul 1552,” *Studii și materiale de istorie medie XII* (1994): 190, nr. 14 (raport din 16 iunie 1552).

mașiilor importante era o altă activitate care nu suferea amânare peste noapte. La 2 iunie 1614, într-o notă autografă, principele Gabriel Bethlen îi poruncește rudei sale, banul Petru Bethlen “să deschizi bine ochii (...) și să ne dai zi și noapte (éjjel-nappal) vești despre treaba aceasta (manevrele lui Ștefan Vaida, căpitanul Lipovei – n.n.) și să aștepti știri de la noi”.⁹¹

În sfârșit, pe timpul nopții se țin consilii de război și se poartă tratative pentru a pregăti izbânda. Din informațiile prezentate mai sus, s-a putut observa că atacurile îndrăznețe din mai 1596 și septembrie 1604 au fost rezultatul mai multor discuții și sfaturi (*la notte seguenti gli assediati deliberarono.../ communi habito consilio occurrendum hostibus...*). Negocierile nocturne între inamici sunt rar ilustrate documentar. Remarcabilă apare abilitatea guvernatorului transilvan George Martinușević/ Martinuzzi de a-l determina pe experimentatul comandant otoman Ulama Pașa să restituie cetatea Lipova, garantându-i retragerea liberă spre Ungaria (1551). Prin acest compromis, Martinuzzi pune capăt luptelor ajunse în prag de iarnă și mai atenuează din mânia sultanului Soliman Magnificul care era ferm hotărât să tranșeze cu armele disputa cu Habsburgii pentru controlul Transilvaniei. Foarte diplomat, Martinuzzi și-a invitat adversarul în cortul său, unde au cinat și au avut discuții prelungite (29/30 noiembrie). Negocierile nocturne cu Ulama Pașa au fost interpretate de militarii imperiali ca un act de trădare din partea guvernatorului, o pactizare cu otomanii (*ego certo intellexi, quod hac nocte Uliman Begus fuerit in tentorio Monachi* (Martinuzzi – n.n.), *et postquam colloquutus est multum temporis, et coenavit, discessit. Hoc quidem dico, quantum ego videre possum, hic magis Turca est, quam Christianus*).⁹² Din nefericire, acest joc diplomatic a cântărit mult în hotărârea partidei habsburgice de eliminare a lui Martinuzzi, decizie materializată prin asasinarea guvernatorului la 17 decembrie 1551.⁹³

La capătul acestei scurte investigații se poate constata faptul că mărturiile documentare provenite din secolele Evului de mijloc, deși sunt rare și disperate, reușesc totuși să evidențieze un număr apreciabil de aspecte ale nocturnului bănățean. Sursele avute la dispoziție prezintă în mod direct circa 30 de activități distincte desfășurate pe timpul nopții. La acestea se adaugă alte zece preocupări omenești care sunt doar menționate în *Dictionarium Valachico-Latinum*

⁹¹ Feneșan, *Diplomatarium*, II, 383–384, nr. 155.

⁹² Post-scriptum la raportul condotierului Sforza Pallavicini către Ferdinand de Habsburg (Lipova, 30 noiembrie 1551), publicat de Georgius Pray, *Epistolae procerum regni Hungariae*, vol. II (1531–1564) (Posonii/ Bratislava: G.A. Belyay, 1806), 315–316, nr. 130.

⁹³ Costin Feneșan, Cristina Feneșan, *Transilvania între Habsburgi și Poarta Otomană la mijlocul secolului al XVI-lea (Documente din Arhiva Cancelariei de Stat de la Viena)/ Siebenbürgen zwischen Habsburg und der Pforte um die Mitte des 16. Jahrhunderts (Dokumente aus dem Archiv der Wiener Staatskanzlei)* (Timișoara: Cosmopolitan-Art, 2013), 17, 132–134, nr. 22.

și *Lexicon Marsiglianum*. Valoarea celor două monumente lingvistice premoderne este sporită prin faptul că ele înregistrează și traduc un număr apreciabil de termeni aflați în legătură cu noaptea. Toate aceste dovezi arată că așezările nu rămân întotdeauna întunecate și tăcute pe timpul nopții. Liniștea este aparentă, deoarece oamenii sunt încă activi, au poftă de viață și plănuiesc zilele ce vor urma. Bătăliile date la adăpostul întunericului își au importanța lor pentru că trimit sute de vieți în Noaptea Eternă și pot schimba destinele unor generații întregi. De bună seamă, descifrarea tainelor nocturnului contribuie la cunoașterea și înțelegerea mai profundă a trecutului medieval bănățean.

THE NIGHT TIME IN THE MEDIEVAL BANAT

Abstract

History of the night time belongs to the series of complex inquests at the crossing of more “histories”: social, political, and of mentalities, etc. The Banat night time is one of the few or even never studied subjects of this region past times. It is a situation resulting from the Banat early lost of a great part of its archives. As the day time and the night time are in fact the two aspects of life of a person or a community, reconstituting the history of night is totally right. To know them is very an unequal one, in disfavor of the night time. The sources I have at my hand directly present 30 activities about running in night time. Other 10 human preoccupations only mentioned in *Dictionarium Valachico-Latinum* and *Lexicon Marsiglianum* (the 17th century) have been added to. The importance of the two pre-modern linguistic monuments increases through the way they registered and translated a considerable number of terms referring to night. They are proves that the human settlements are not always staying in the dark or silently by night. It is only a seeming silence as people work, circulate or enjoy themselves. They are still active and project their next days. A distinct aspect of the subject I present here is the night criminality with an illustrating documentation. Soldiers and any of the ones involved in military events have “white nights” instead. Battles during the night time got also their importance as long as send hundreds of life to the Eternal Night and can change the destiny of many generations. Deciphering the mysteries of night time might contribute therefore to a better acknowledge and understanding of the Banat medieval past times.